

ІСТОРІЯ СЛОВА *СТИЛ* ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ НАЗВИ МЕБЛІВ

У статті досліджено історію появи та поширення в українській мові лексеми *стіл* як назви хатніх меблів. Розглянуто особливості функціонування слова в українській мові від давньокиївського періоду до сучасного етапу та відображення в інших слов'янських мовах, українських діалектах. Описано похідні утворення від нього та назви елементів столу як свідчення затребуваності та значного поширення лексеми *стіл*, її дериватів та демінутивів.

Ключові слова: історична діалектологія української мови, історична лексикологія та словотвір української мови, лексичне значення, полісемічність, демінутив.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Однією з актуальних проблем історії мови до цього часу є дослідження словникового складу української мови через історико-лінгвістичний аспект. На сучасному етапі визріла потреба у глибокому різноаспектному дослідженні лексичного складу мови, пов'язаного з побутом. Особливий інтерес для дослідників може становити саме побутова лексика, яка до цього часу є однією з груп тематичної лексики, що недостатньо досліджені в історичному та мовознавчому аспектах. У сучасній лінгвістиці широко досліджуються конкретні лексико-семантичні та тематичні групи слів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання дослідження історії слів, їх лексико-семантичних груп привертало увагу великої кількості лінгвістів. Автори багатьох наукових розвідок досліджували різні групи лексики: А. Бурячок (Bugachok) (назви спорідненості і своєцтва в українській мові), В. Горобець (Horobets) (лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст.), О. Муромцева (Muromtseva) (лексичний склад літературної мови другої половини XIX – початку XX ст.), Г. Наєнко (Najenko) (астрономічна термінологія староукраїнських пам'яток), О. Прискока (Pryskoka) (архітектурна лексика давніх українських писемних пам'яток). В останні десятиліття активізувався процес вивчення стародавніх текстів, праць староукраїнських лексикографів, матеріалів, зібраних у картотеці «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

Актуальність дослідження.

Актуальність дослідження обумовлена важливістю вивчення лексики, яка є безпосереднім відображенням побуту, історії, духовної та матеріальної культури народу. Побутова лексика – активний шар словникового запасу, для якого характерні динамічність та різноманітні семантичні процеси. Це дає змогу глибше дослідити семантичні та дериваційні зміни в структурі слів цієї тематичної групи та лексико-семантичних груп усередині неї. Тема дослідження є актуальною, бо побутова лексика на позначення назв меблів не ставала до цього часу предметом детального вивчення. До сьогодні не було зроблено спроби щодо системного дослідження тематичної групи слів 'назви меблів' та лексико-семантичної групи назв стола та його частин як окремого виду меблів.

Мета – розглянути та проаналізувати лексеми упродовж їх функціонування в українській мові, які входять до лексико-семантичної групи назв стола та його частин, упродовж їх функціонування в українській мові (XII–XX ст.).

Лексико-семантична група назв стола та його частин не є чисельною в українській мові. Лексема *стіл* немає загальноприйнятої етимології. Дослідники вказують на можливе праслов'янське коріння. Псл. *stolъ* за-своєне старослов'янською мовою й набуло форми *столь*, а звідти перейшло до різних слов'янських мов: *стол* у російській, білоруській, болгарських мовах; *stól* у польській, *stůl* у чеській мові (ЕСУМ, V, с. 419). А. Брюкнер (Brückner 517), В. Машек (Machek 590), С. Младенов (Mladenov 610) та інші дослідники припускаються думки про можливе зближення праслов'янського *stolъ* з литовським *stãlas* зі значенням 'стіл', у множині *pastõlai* зі значенням 'підмостки' та варіантами цього слова в інших неслов'янських мовах, які утворилися від праслов'янського **stati*, **stojq*, що були дієсловами зі значенням 'стояти' (ЕСУМ, V, с. 419). У М. Фасмера (Fasmer 764–765) натрапляємо на схоже трактування української лексеми *стіл*, російською *стол*, окрім того, він наводить думки вчених, які роблять припущення про чергування голосних *steljq / stьlati* та порівнюють його з дн-інд. *sthãlam*, що в перекладі означає 'возвышение, холм, материк'. Автор «Этимологического словаря русского языка» наводить думку дослідників про так званий окситонований наголос: у родовому відмінку однини *стола* вказує на те, що воно є похідним від *стелю* (Ф., III, с. 764–765).

Давньокиївські пам'ятки засвідчують лексеми в непрямих відмінках *столь*: *Никиѡоръ митрополитъ на столь посажень* (ПВЛ, ЛЛ, с. 280); *а посажень на столь* (ПВЛ, ЛЛ, с. 274); *...поиди княже на столь ѡтень и ѡбдденъ* (ЛК, с. 275). З цього контексту можемо зробити припущення про вплив на давню українську мову церковно-слов'янської. Підтвердженням цієї думки виступає лексичне значення слова *столь*. Воно вжито у переносному значенні поряд із традиційним трактування *столу* як назви виду меблів, за яким приймали їжу. Можливо, воно означало якесь підвищення, стілець, крісло, у якому сиділа особа, яка була уповноважена виконувати управлінські функції (говорючи сучасною мовою). На той час у мові паралельно використовували дві форми – *столь* і *столь*. Інших пояснень лексичного значення на українському ґрунті ми не віднайшли. І. Срез-

невський подає лексеми *столь* та *стольць*, розмежує при цьому відтінки значень, які були закріплені за кожним словом. Автор чітко визначає лексичне значення *столь* як ‘скам’я’: *Полагаше на столѣ. Спаше на столѣ древянѣ. Сѣдоша на столѣхъ. Епископи ...сѣдають на уготованнѣхъ имѣ столѣхъ, каиждо на своемѣ мѣстѣ, по своему степеню* (Срезн., III, с. 516–517), ‘столь’: *На празни(к) по всей ц(е)ркви поставля(ют) столы і на них возлага(ют) мощи с(вя)ты(х)* (Срезн., III, с. 516–517); ‘аналой’; ‘престоль, тронь’; ‘престоль’ (як символ верховної влади); ‘столица’, ‘могущество’, ‘епископское сѣдалище въ цѣркви’; ‘каедрa епископская’; ‘престоль (какъ символъ учительной власти)’, ‘подножіе’ [Срезн., III, с. 517–518]; ‘повозка’ як сумнівне, не чітко визначене трактування: *Столъ готовѣ* (Срезн., III, с. 518). І. Срезневський робить припущення про спорідненість давнього *столь* з литовським *stalas* – *столь*, пруським – *stalis*, ірландським *sdial* – *столь*, *sdol* – *столь* (Срезн., III, с. 518). Дериват *стольникъ*, утворений суфіксальним способом (суфікс -икъ), також є полісемічним: 1) занимающий святительський престоль, святитель; 2) предстоятель; 3) домоправитель (лексичне значення не чітко визначене); 4) дворцовая должность и чинъ въ Древней Руси; 5) должность при епископахъ (Срезн., III, с. 518–519). У цьому разі багатозначність вказує не на різні значення слова, а на відтінки значень. Інший прикметник *стольний* є дериватом від іменника *стол* – *престол*. Слово означає назву посади у різних сферах світського та церковного життя. Дериват від *стольникъ* прикметник *стольничий* (суфікс -ич) служить для називання всього, що має відношення до посади *стольника* (Срезн., III, с. 519).

У староукраїнській мові XIV–XV ст. вживалися граматичні варіанти *столь* та *стольць*, а у словниках цього періоду зафіксовано розширення їх семантики. Графічне відтворення та лексичне значення слова *столь* не змінюється, воно лише деталізується й означає назву престолу як єпископської кафедри: *мы Олександрo воевода ... знаемо чинимъ... оже тотѣистинный Оганесъ епискоупъ ворменскый пришель к намъ, на нашъ столъ...* (ССУМ, II, с. 389), з’являється паралельний варіант *стіл*, у якому спостерігаємо чергування голосних *о* з *і* у корені слова: *сісти на столѣ* (ССУМ, II, с. 389), автори словника спрямовують читачів прослідкувати зв’язок цієї лексеми з дієсловом *сести*. Ознайомлення з тлумаченням цього дієслова приводить нас до висновку про його полісемічність: перше значення вказувало на процес поселення на якійсь території, осідлість; друге, переносне, – на позначення високого становища, яке могла займати (посісти) особа (ССУМ, II, с. 340–341). Саме друге значення є найбільш наближеним до лексичного значення *столь* у попередній історичний мовний період.

Лексема *стольць* також була затребуваною і мала декілька лексичних значень – ‘престол’ як символ верховної влади: *але вжды хвала милomu богу што ваша мл(с)ть зостала оу вашоє мл(с)ти столыцы оу великомъ кня(з)ствє литовскомъ*; ‘престол’ як єпископська кафедра: *се я князь юрія холмьскый снъ даниліа холмьского по смрти сна мого княза семна предали к цркви бжои преч(с)той бгом трї на бгомле вечистое села стрижово слепче... к столу еп(с)пиу холмьское*; словосполучення *стольць апоустольський*, можливо споріднене з латинським *sedes apostolica* зі значенням ‘апоустольський престол’, ‘престол папи римського’; друге значення – місце знаходження судової інстанції; третє – на позначення чину, тобто посади, службового становища (ССУМ, II, с. 388–389).

Похідне суфіксальне утворення *стольничий* на той час служило для називання члена королівської ради у Польщі (ССУМ, II, с. 389), воно може бути запозиченням або просто калькою зі стп. *stołeczni*; деривати, утворені суфіксальним способом *стольникъ*, *стольничий*, *стольник* (суфікси -икъ, -икъ, -ик) вживалися на позначення державного службовця у Молдавії, який служив при княжому столі під час придворних свят та бенкетів і наглядав за стравами; були назвами боярського чину (ССУМ, II, с. 389). Різна графічна фіксація свідчить про зміни, які відбувалися на той час у мові. Варіант *стольничий* вживався із тим самим лексичним значенням, тобто означав назву придворного службовця у Молдавії, який служив при княжому столі [ССУМ, II, с. 389]. Прикметник *стольничий* (ССУМ, II, с. 389) утворений від *стольникъ* / *стольничий* / *стольник* традиційно суфіксальним способом і вказує на приналежність *стольнику*. Наявність у мові цього періоду різних форм досліджуваної лексеми може свідчити про активний процес формування лексико-семантичних груп слів української мови, що тісно були пов’язані з давньоукраїнською мовою (Іст. укр. м., с. 279).

У пам’ятках 1-ої половини XVII ст. спорадично подано лексеми *столь*, *престоль*, *стольць*, які автори словників того часу ставлять не на перше місце, а лише як пояснення до більш вживаних слів. Так у П. Беринди ми дослідили: *Престоль: столица, королевській столѣкъ, сѣдѣнье, маестѣ, судище, а чл. столъ, столецъ, крѣсло* (П. Бер., с. 96). У тому самому джерелі синонімами до *сѣдалище* виступають *стольць*, *катѣдра*, *з(и)еллинска*, *а(л)бо сѣдѣнье* (П. Бер., с. 130). На цей час сема *столь* у більшості випадків вживається для позначення символу влади і лише потім як місце для сидіння. Граматичне оформлення не змінилося. Писемні джерела 2-ої половини XVII ст. зафіксували зміни не лише з боку семантики, а й у плані графічного запису. У документах цього часу ми віднайшли одиничний випадок фіксації номена стил: *...козакъ и обывате(л) лохвицьки(й), которы(й) на Фому Сѣнюковича... ска(р)гу й жа(л) свуй, же в ко(р)чѣму его до люде(й) зацѣны(х) любо и зъ шаблею прашо(л) и по столу, вѣ(д)лугъ звичаю козацького...* (Лохв РК XVII, с. 82). З контексту можемо зрозуміти, що тут лексеми *столу* вжито на позначення кухонних меблів, а не з абстрактним значенням, як у попередні мовні періоди. Для номінування одного з видів меблів, що був неодмінним атрибутом української хати і використовувався для приготування та подавання їжі для прийому, автори послуговувалися словом *сто(л)*: *anclabra, сто(л)* (Слав. ЛЛ, с. 83); *mesa, середина, сто(л)* (Слав. ЛЛ, с. 268); *столь, mensa* (Слав. та Кор.-Сат. Лекс., с. 512). Для української мови була характерна форма множини: *assidela(е), агум, столы* (Слав. ЛЛ, с. 94). Також фіксуємо демінутив, утворений за допомогою типового для української мови суфікса -икъ: *abaculus, столикъ* (Слав. ЛЛ, с. 61); *mensa, mensula, столъ, трапеза, столикъ* (Слав. ЛЛ, с. 267). У словниках XVII ст. задокументовано сполуки слова *столь* з прикметниками, які вказують на призначення цього виду меблів: *abacus, сто(л) поварові* (Слав. ЛЛ, с. 267);

Трапеза, столь (Лекс. пр., с. 191). Слово *столець* лише один раз зафіксовано Л. Зизанієм: *столець, полкружниць, сьдалице* (Син. Слав., с. 159); така незначна частота вживання *столець* може свідчити про втрату його популярності наприкінці XVII ст.: *столиця, престоль, Оронь* (Син. Слав., с. 159).

Словники XIX–XX ст. подають форму *столéць* зі значенням 'престоль', наприклад, П. Білецький-Носенко зазначає, що від нього було утворено слово *століца* (Б.-Н., с. 342). Частковими синонімами до *столéць* можуть бути *маестать* (Б.-Н., с. 218) та *Оронь* (Б.-Н., с. 416). Більш повно представлена лексема *столь* // *столь* іншими авторами: *столь* = *стіл*, має демінутив *столікь*, у словосполученні *С. имьть* означає 'столоватися', тобто десь харчуватися (Уманець, IV, с. 85). У словнику М. Уманця та А. Спілки подано паралельну форму до *столь* – *столь*, яка має такеж лексичне значення, відрізняється графічним відтворенням. Російському *стóликъ* відповідає українське *столік* (наголос в обох мовах на першому складі, відрізняються графікою відтворення); у слові *столéць* наголос переходить на другий склад; *косинець* зі значенням 'той, що в кутку стоїть'; *сирно* 'низенький, за котрий сїдають ділно'; *титарня* 'де продають свічки' (Уманець, IV, с. 84). Цікавими можуть бути слова *столéшница* (можливо, похідне від *стóликъ*) з українським відповідником *стольніця* (Уманець, V, с. 84) та *столéч(ш)ник*, а українською перекладається як *скáтерть* (Уманець, IV, с. 84). Є. Желехівський фіксує слова *стіл, стільниця* (Жел. II, с. 921), демінутивні форми від *стіл* – *столік, столічок* (у коренях слів чергування голосного і в закритому складі з голосним о у відкритому, перший демінутив утворено за допомогою суфікса -ик, другий -ич, -ок). Слово *столець* (Жел. II, с. 922), як і в попередніх варіантах, вжито на позначення меблів для сидіння. Автор подає багато похідних від іменника *стіл* – *столовé, столовій* (Жел. II, с. 922), *столовнік / столівнік* (про людину, яка столується (харчується) в конкретному місці). Наголос у похідних падає на останній склад. Слова *столонаслідник* та *столоначальник* утворені способом складання основ, перша основа *стол*, утворена від *столець*. Лексичне значення новоутворених слів частково запозичене від лексичного значення *столець* і означає назви посад, чинів осіб (Жел. II, с. 922). Початкове слово і похідні від нього виражені однією й тією ж частиною мови – іменником.

Б. Грінченко у «Словарі української мови» чітко розмежує лексичні значення 'стіл' та 'стілець'. Він фіксує: *Стіл, стола, столу, м. Столь. Ой ждала ж я, дожидала, столи застилала. Мет. 51. Бував на коні і під конем, на столі і під столом.* (Грінч., IV, с. 206). Дериватами від *стіл* є два суфіксальні утворення демінутивів *столік* (Грінч., IV, с. 209) та *столічок* (Грінч., IV, с. 209) (суфікси -ик, -ичок). Вони вказують на функціонування в побуті різних столів за розміром і висотою, що і знайшло відображення на мовному ґрунті. У цьому періоді продовжує використовуватися лексема *стільниця*, яка має вже кілька відтінків лексичного значення: 1) *Столецьниця. Канев. Шух. I. 99. 2) Доска, на которой рубяць мясо и пр. 3) Верхня доска високаго крестьянскаго сундука. Шух. I. 98.* (Грінч., IV, с. 206). Слово *стольніця* // *стільниця* є назвою елемента столу і номінує в українській мові початку XX ст. дошку, на якій сікли м'ясо: *Стольніця, -ці, жс. = Стільниця. Сікла мясо на стольниці. Левиц. Пов. 128.* (Грінч., IV, с. 209). Ще одна назва елемента столу, яку зафіксовано у словнику, є *стóлине*, що служить для називання ножки стола та є частиною столу під столешницею (Грінч., IV, с. 209). Воно утворено суфіксальним способом, як переважна частина дериватів в українській мові. Прикметник *столовий* (Грінч., IV, с. 209) має безпосереднє відношення до речей, які пов'язані зі столом. Дієслово *столувати*, тобто ділити стіл (їжу) з кимось: *Всть съ кьмь за однимъ столомъ. Ти зо мною, негарною, ти стіл столуєш, а з чужою, хорошою, ти ніч ночуєш. Грин. III. 344* (Грінч., IV, с. 209), воно утворене за допомогою суфікса -ува від основи -стол-. Досліджувана лексема *стол* // *стіл*, що виражена самостійною частиною мови іменником, послужила основою для творення нових слів переважно суфіксальним способом, які у свою чергу перейшли в прикметники та дієслова. Під час творення окремих слів відбувається характерне для української мови чергування голосного і в закритому складі з о у відкритому складі.

Сучасна українська літературна мова зберегла лексему *стіл* як континуант *столь*: 1. *Вид меблів у вигляді горизонтально укріпленої на ніжках широкої дошки (іноді з ящиками, тумбочками), на яких розміщують різні предмети. Свиню пусти під стіл, а вона лізе на стіл (Укр. присл., 1955, 168); Сидить батько кінець стола, На руки схилився (Шевч., I, 1963, 25); Старости поклали хліб на столі і почали питати в баби Зінки, чи віддасть вона Настю за Дениса (Н.-Лев., VI, 1966, 364); Господиня поставила на стіл кухлик молока (Досв., Вибр., 1959, 85); Олександра Олексіївна за письмовим столом переписує сторінки великого рукопису (Баш, П'єси, 1958, 7); На операційному столі... лежить хвора дівчина... їй уже дали загальний наркоз і вона тепер міцно спить (Наука, 12, 1961, 32) (СУМ, IX, с. 712). Наведені приклади є свідченням того, що досліджуване слово широко вживається в сучасній українській мові на позначення виду меблів, які є поширеними не лише у побуті, а в інших сферах життя та професійної діяльності людини (*письмовий стіл, операційний*). Ще одне значення закріплене у словнику: 2. Такий предмет меблів разом з їжею, що стоїть на ньому. *Зевес їй оддавав повагу І послав од столу брагу (Котл., I, 1952, 217); День народження Платона Кречета. Урочисто прибраний стіл чекає на гостей (Корн., I, 1955, 85); Пообідав листиноша з капітанського столу (Ю. Янов., II, 1958, 205); За святковим столом сиділо чимало уже розігрітих хмелем гостей (Стельмах, I, 1962, 329); * Образно. Буржуазія завжди тягнула з громадського стола найласіші шматки, обкрадаючи народ (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 96); // перен., розм. Група людей, що їсть за одним столом. *Корчма гула від... голосів... Кожен стіл, кожна група живе своїм життям (Хотк., II, 1966, 185).* Подано дещо узагальнене значення, подекуди образне.**

Вставати (встáти, підвóдитися, підвéстися і т. ін.) з-за стóлу (столá) – вставати, закінчивши їсти. *Укинула Приська ложку каші в рот; не пожувавши, ковтнула та й удавилася. З тим устала із-за столу (Мирний, III, 1954, 47); Першою підводиться [Настя] з-за столу і з повагою господині несе до припічка ложки, полив'яний полумисок (Стельмах, II, 1962, 106); За один стіл сідати; За одним столóm (при однім столі) [сидіти] – нехтуючи соціальну нерівність, ставитися як до рівного. – У гласні вибиратимуть і дворяни й мужики... Учора*

мій Омелько в мене кізяки різав, а завтра, може, сидітиме рядом зі мною, за одним столом... Я – гласний і він – гласний... (Мирний, I, 1949, 373); **За столом; При столі** – під час їжі. Людину вільної професії повели до кухні. За столом старий став докладно розповідати про себе (Гончар, III, 1959, 227); [Хуса:] Побудь хвилину тут з нами при столі... [Мелхола:] Я маю їсти з невірними?! (Л. Укр., III, 1952, 153); **Збирати (зібрати) з (зі, зо) стола (столу)** – збирати посуд і недоїдки. Дарка... почала збирати зо стола (Л. Укр., III, 1952, 669); **3-за столу не виходить хто у кого** – регулярно харчується хто-небудь у когось. – В неї оті странники, та ченчики, та богомолки з богомолами і з-за столу не виходять (Хотк., I, 1966, 90); **Накривати (накріти, застилати, застелити, опоряджати, опорядити і т. ін.) стіл; Накривати (накріти, готувати, приготувати і т. ін.) на стіл** – готувати все необхідне для їжі, розставляючи прибори, страви. Для господаря й гостей накрили довгий стіл у світлиці (Н.-Лев., VII, 1966, 53); – Не гайдуки, не маршалки застилають у мене стіл. Княгині.. тепер служать козакам за столом..! (П. Куліш, Вибр., 1969, 124); [Явдоха:] Я зараз, таточку; хвилиною на стіл накрию (Мирний, V, 1955, 139); Ганна Сильвестрівна почала готувати на стіл (Сенч., Опов., 1959, 9); **На столі що** – уже подано їсти що-небудь. От і вечеронька на столі – усі сіли вечеряти (Вовчок, I, 1955, 300); **Подавати (подати) на стіл** – подавати якісь страви для їжі. – Домна подає на стіл вечерю (Коцюб., I, 1955, 97); Подаючи на стіл, краєм вуха уважно прислухалась Наталка до розмов (Гончар, II, 1959, 347); **Прибирати (прибрати) зі столу (на столі) див. прибирати; Просити (запросити, клікати, покликати, кликнути і т. ін.) до столу (за стіл)** – запрошувати їсти. – Прошу до столу..., – м'ячиком вертиться перед підполковником Бараболя (Стельмах, II, 1962, 61); Гостей запросили до столу. Частували щедро й смачно (Тулуб, В степу, 1964, 343); Пили [троянці] на radoцях сивуху І їли сім'яну макуху, Покіль кликнули їх за стіл (Котл., I, 1952, 72); **Саджати (посадити і т. ін.) за стіл** – починати пригощати. Багатого за стіл саджають, а убогого і так випроводжають (Укр. присл., 1963, 117); За стіл посадила [тітка], виїняла із скрині розшитий калиною рушник, послала молодят на коліна, припрошуючи покуштувати пирогів (Тют., Вир, 1964, 263); **Сідати (сісти) за стіл** – сидати їсти. – Хіба можна сидати за стіл з немитими руками? – здивувалася Юля (Тют., Вир, 1964, 211); Приказавши... Тосі – «краще полин їсти, ніж з нелюбом за стіл сісти», – Боженко поспішив до гурту поважних людей (Смолич, Мир., 1958, 62); **Сідати (сісти) за стіл переговорів див. сідати.** (СУМ, IX, с. 712). У наведеному уривку іменник *стіл* найчастіше поєднується з різними дієсловами та прийменниками, у лексичному плані слова з контексту разом із досліджуваною лексемою створюють додаткові відтінки, розширюючи семантику слова.

На сучасному мовному ґрунті слово *стіл* може бути узагальненою назвою їжі в цілому: До дня свята дочка вона приготувала великий, добре продуманий стіл (Собко, Матв. затока, 1962, 58); Дедалі багатим і різноманітнішим стає стіл у кожному домі (Наука, 3, 1972, 50); // Вид їжі, страви; режим харчування. – Мабуть, тебе жінка держить на голодному столі, – говорила далі щебетуха (Н.-Лев., I, 1956, 151); **Вегетаріанський стіл; Дієтичний стіл; // Харчування у вигляді сніданків, обідів і вечер. Прохали [знайомі] мене найняти у них 2 хати й стіл** (Коцюб., III, 1956, 168) (СУМ, IX, с. 712). Входячи до складу окремих словосполучень, може бути назвою установ або їх відділів, що займаються канцелярською роботою (адресний стіл, стіл знахідок) (СУМ, IX, с. 712); може входити до складу словосполучень, які використовуються у професійно-технічній сфері: *Стіл фрезерного верстата – це чавунна плита, вздовж якої розташовані Т-подібні пази для кріплення на столі деталей* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 142); *Біля кожного шліфувального круга є поворотний стіл, установлюваний під будь-яким кутом* (Технол. різального інстр., 1959, 183) [СУМ, IX, с. 712]; подекуди воно фіксується у спеціальній літературі: *Гора, височина з плоскою вершиною та стрімкими схилами. В тих місцях, де на поверхні льоду лежить велике і особливо плескате каміння, утворюється льодовий стовп з каменем зверху, що називається льодовиковим столом* (Курс заг. геол., 1947, 144) (СУМ, IX, с. 712). В академічному виданні Словника української мови подано ще одне значення: *стіл* використано як назву князівського престолу у давньокиївській період та розмовний варіант зі значенням символу влади, у поєднанні з дієсловами саджати, посадити – надати князівську владу; *сісти на столі* – ‘почати правити’ (СУМ, IX, с. 713). У сучасному мовному варіанті відбулися зміни не лише у графічному записі, до цього призвела заміна голосних *о* на *і* у корені слова внаслідок чергування у відкритому та закритому складах після втрати редукованого *ь* у кінці слова, а й на перший план вийшло лексичне значення слова, пов'язане з побутовою та професійною сферою. Ми дослідили демінутив до *стіл* – *столік*, утворений суфіксальним способом (суфікс -ик) (СУМ, IX, с. 726) та демінутивне утворення від *столік* – *столічок* (суфікс -ичок) (СУМ, IX, с. 727).

Зафіксовано мовознавцями і діалектну назву маленького низенького столика *сирно*: Маленький низенький столік. Прийшли брати до судді, вклонились, положили по звичаю на сирно буханці та й розказали йому про своє діло (Стор., I, 1957, 39); Під хатою стоїть сирно, а на ньому розкішна вечеря (Ю. Янов., II, 1958, 181) (СУМ, IX, с. 199). Етимологія лексеми не прозора. Дослідники роблять припущення, що вона є похідним утворенням від *сир* з первісним значенням ‘дерев'яне блюдо для сиру’ (ЕСУМ, V, с. 242). У пам'ятках та словниках XII–XX ст. ми не віднайшли цієї лексеми. У словнику Білецького-Носенка записана сема *сирь* ‘творогъ’ (Б.-Н., с. 327), прикметник *сирний* зі значенням ‘творожений’ (Б.-Н., с. 327), іменник *сирникъ* ‘лепешка, спеченная ізъ сиру’ (Б.-Н., с. 327), але вони не мають відношення до назви меблів. Є. Желєхівський подає слово *сирно* для називання у німецькій мові саме невеликого столика (Жел., II, с. 866), у Б. Грінченка: *Сирно, -на, с. Маленькій, низенькій столік, вкругь котораго сидять на земль* (О. 1861. XI. Кух. 26). *Прийшли брати до судді, вклонились, положили по звичаю на сирно буханці* (Стор. I. 33. С. (Грінч., IV, с. 122)).

Сучасні назви різновидів столу бувають такими: *однотумбовий* (СУМ, V, с. 640), *двотумбовий* (СУМ, II, с. 226), бо вони мають одну чи дві тумби. Це наводить нас на думку, що змінився не лише графічний запис слова *стіл*, додалися прикметники, які уточнюють цю назву, бо змінилися і форми стола та розширилося його

функційне призначення. Сучасні словники містять назву різновиду письмового столу *бюро* (СУМ, I, с. 269), такі письмові столи мали висувну кришку і шухляди для паперів та конторку. Слово *бюро* є багатозначним і згадане тлумачення не єдине, інші визначення не мають нічого спільного з назвою згаданого виду меблів. *Бюрко* – зменшено-пестливе від *бюро* (зі значенням назви меблів) (СУМ, I, с. 269). Це запозичення з французької мови; французьке *bureau* зі значенням 'письмовий стіл, канцелярія, контора' в свою чергу походить від *bure*, що означає 'скатерть, груба вовняна тканина'; присутнє у російській, білоруській, болгарській – бюро, польській – *biuro*, чеській – *byro*, *bureau* (ЕСУМ, I с. 315). Російські мовні джерела містять слово *бюро*: *БЮРО ср. несклон. род комода, поставца на ножках, с выдвигною столешницею и ящиками, для письменных дел; письменник, письменник, грамотейка. | Во Франции, правительственное место. Бюрократия ж. управление, где господствует чиновначалие; степенная подчиненность; зависимость каждого служебного лица от высшего и бумажное многописание при этом; многоначалие и многописание; -тичный, -ческий, к сему относящийся. Бюрократ м. -тка ж. защитник этого образа правления.* (Даль, с. 85). Перекладний Українсько-російський словник містить лексему *стіл*, що відповідає російському *стол* і має такі ж тлумачення, та похідні від неї: укр. *столік, столичок* – рос. *столік* (УРС, V, с. 515).

Прикметник *столовий* утворений від першого значення іменника *стіл* і тому може входити до складу словосполучень типу *столова дошка, столова сіль, картопля, буряк, гарбузи, столове вино* (види продуктів харчування); значно рідше *столовий гарнітур, столова лампа*; у спеціальній сфері може бути назвою плоскої вершини і стрімких, урвистих схилів (СУМ, IX, с. 727).

Стільниця як назва елемента (частини) столу, що означає назву верхньої дошки, кришки столу або є назвою дошки, на якій місять тісто чи січуть м'ясо, продовжує використовуватися у мові. Ще вона означає назву верхньої дошки високої селянської *скрині*, яка була не прикріплена до скрині (СУМ, IX, с. 715). На сьогодні скрині як вид хатніх меблів не є затребуваними, тому, на нашу думку, це лексичне значення втратило свою актуальність. *Стільничка* є демінутивним утворенням від *стільниця*: **СТІЛЬНИЧКА**, и, ж. Зменш.-пестл. до **стільниці**. *Одчинила я свою скриню та й поклала зверху стільничку з котлетами* (Н.-Лев., III, 1956, 263) (СУМ, IX, с. 715). Українському *стільниця* відповідає російське *столешница* (УРС, V, с. 510), але український демінутив *стільничка* не має російського відповідника.

Білоруська мова містить лексему *стальніца*, що українською означає назву верхньої дошки, кришки стола (БУС, с. 572).

У словнику бойківських діалектів фіксується відповідник до *стіл* – *стóлойко*, дієслівне утворення *столуватися* зі значенням 'харчуватися, одним зі значень слова *столиць*, фонетичний варіант *столиць*' є 'столік, який переноситься з місця на місце' (Онишк., II, с. 255). Для називання верхньої частини столу у діалектах збереглося слово *стóлина*, що служить для називання споду стола у формі скрині без віка, на яку кладуть "стіл", тобто дошку, столешницю (Онишк., II, с. 254), збереглася форма множини *стóлини* зі значенням 'дошки, що з'єднують "коніки", тобто ніжки стола', 'дошки навкруг ніжок стола, які утворюють скриню'; 'подовжні стінки стола' (поперечні дошки разом з ніжками стола – коніки) (Онишк., II, с. 254–255). У словнику подано ще варіанти – *підстелина, підстóлина* (Онишк., II, с. 71), *стóлиня*. Вони означають те саме, що й *стóлина*.

Висновки. Лексема *столь* / *столь*, має деривати – іменник *стольникъ*, прикметник *стольничий*; прикметник *стольний* є дериватом від *престол*; варіанти *столецъ* і похідне *столечникъ* та деривати від нього *столникъ* / *столникъ* / *столник* мають праслов'янське коріння, були зафіксовані у текстах пам'яток та словниках на всіх етапах історичного розвитку української мови. За цей час вони зазнали змін на графічному та фонетичному рівнях, дещо змінювалися відтінки лексичних значень у слові *стіл* (у сучасному трактуванні воно означає назву не лише конкретного предмета, а може виступати узагальненою назвою їжі в цілому). Назва елемента стола *стольниця* / *стільниця* подано в СУМ, але для широкого вжитку воно не є актуальним. Ще одна назва елемента стола *століне* не збереглася у сучасній українській літературній мові.

Слід і надалі продовжувати дослідження лексико-семантичних груп української побутової лексики. Досить значна кількість лексичних одиниць, що служать для називання видів посуду як хатнього начиння та меблів є широко затребуваними на сучасному мовному рівні. Результати їх вивчення повинні стати підґрунтям для подальших лінгвістичних досліджень з метою систематизації.

References

1. Buriachok, Andrii. Nazvy sporidnenosti i svoyatsva v ukrainskyi movi. (Names of kinship and virility in the Ukrainian language). – Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR, 1961. Print.
2. Horobets, Vasyl. Leksyka istorychno-memuarnoi prozy pershoi polovyny XVIII st.: na materialy ukrainskykh diariushiv. (The vocabulary of the historic-memoir prose of the first half of the XVIII century: On the material of Ukrainian diaries). – Kyiv: Naukova dumka, 1979. Print.
3. Istoryia ukraïns'koyi movy: Leksyka i frazeolohiya / redkol.: V. M. Rusaniv's'kyu, V. L. Karpova, V. V. Nimchuk, I. L. Chepiha. Kyiv: Nauk. Dumka, 1983. 744 s.
4. Muromtseva, Olha. Rozvytok leksyky ukrainskoi literaturnoi movy u drugiy polovyny XIX – na pochatku XX st. (Development of the vocabulary of the Ukrainian literary language in the second half of the XIX – early XX centuries). – Kharkiv: Vyscha shkola, 1985. Print.
5. Najenko, Halina. "Astronomichna terminolohiia u "Lexykoni Slovenoroskomu" Pamvy Beryndy" ("Astronomical terminology in the "Lexicon of Slovenian" Pamva Berynda). Visnik Kuivskoho universitetu (Bulletin of the Kiev University). 6 (1998): 50–53. Print.

6. Pyskoka, Oleh. “Slidy avtorskoj pratsi v arkhitekturnij leksytsi davnikh ukrainskykh pysemnykh pamyatok” (“Traces of the author’s work in the architectural vocabulary of ancient Ukrainian written monuments”). *Kyivska starovyna* (Kyiv Starovyna). 4 (2004): 25–27. Print.

List of Sources

1. **Б.-Н.** (B.-N.) – Biletsky-Nosenko P. *Slovník Ukrayinskoi movy* (Dictionary of the Ukrainian language) / pidgot. do vyd. V.V. Nimchuk. Kiev: Naukova Dumka, 1966. 421 p. Print.
2. **(BUS)** – Pivtorak G., Skopenko O. *Bilorusko-ukrainskyi slovník* (Belarusian-Ukrainian Dictionary). Kiev: Vydavnytsvo «Dovira», 2006. Print.
3. **Грінч.** (Grinch) – *Slovník Ukrayinskoi movy* (Dictionary of the Ukrainian language) v 4 t. / za red. B. D. Grinchenko. Kiev: Lexykon, 1996. Print.
4. **Жел.** (Zhel.) – Zhelezhivsky Ye. *Malorusko-nimetskyi slovník*: v 2 t. (Malorussian-German Dictionary) / uklaly: Eugene Zhelezhivsky and Sofron Nedilsky. Lviv: drukarnia tovarystva im. Shevchenko, 1886. T. 1. 592–1122 p. Print.
5. **ЕСУМ** (ESUM) – *Etymologichni Slovník ukrainskoi movy*: v 7 t. (An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 volumes) / redkol: O. S. Melnichuk ta in. Kiev: Naukova Dumka, 1989. Chast. 3. 560 pp.; Kiev: Naukova Dumka, 1983. T. 5. 704 p.
6. **ЛК** (LK) – *Kyivskiy litopys // Ipatyevskaya letopis* (Chronicle of Kyiv // Hypatian Codex.) – [2nd edition]. – StP., 1908. – (Poln. sobr. rus. letopisey). – Vol. 2. – P. 715–938. Print.
7. **ЛохвРК XVII (LokhvRK XVII)** – *Lokhvitska ratusna knyga drugoi polovyny XVII st.: zbirvyk aktovykh dokumntiv* (Lochvytsa City Hall Book of the second half of XVII century: the collection of acts) // Editorial board: O. M. Mashtabei, V. G. Samiyenko, B. A. Sharpylo. – K.: Naukova dumka, 1986. Print.
8. **Онiшк.** (Onishk) – Onishkevich M. Y. *Slovník Boykivskih govirok: U 2 h.* (Dictionary of Boiko dialects) / Redkol. G. M. Gnatyuk, P. Yu. Gritsenko, I. G. Matviyas, M. M. Peshchak, Z. F. Franko. Kiev: Naukova Dumka, 1984. Chast. 2: O–Ya. 623 p. Print.
9. **ПВЛ, ЛЛ (PVL, LL)** – *Povest vremennykh let // Lavrentyevskaya letopis* (Tale of Bygone Years // Laurentian Chronicle.) – 2nd edition. – Leningrad: Izdatelstvo AN USSR, 1926–1927. – 286 p. Print.
10. **Син. Слав.** (Syn. Slav.) – *Sinonima Slavenorosskaya: “Lexis” Lawrence Zizania. “Sinonima Slavenorosskaya”* / pidgot. text and pam’yatok i vstup st. V.V. Nimchuk. Kiev: Naukova Dumka, 1964. P. 91–172. Print.
11. **Слав. ЛЛ (Slav. LL)** – *Slavynetskyi Y. (Leksykon Latynskyi // Slavynetskyi Y. Leksikon Latynskyi Ye. Slavynetskogo. Leksykon slaveno-latynskyi Y. Slavynetskogo ta A. Koretskogo-Satanovskogo (Latin Glossary // Slavynetskyi Y. Latin Glossary by Slavynetskyi Y. Latin-Slavic Dictionary. Slavynetskyi Y. and Koretskyi-Satanovskiy / [Ed. by V. V. Nimchuk]. Kiev: Naukova dumka, 1973. – P. 59–420. Print.*
12. **Слав. та Кор.-Сат. Лекс. (Slav. ta Kor.-Sat. Leks)** – *Slavynetskyi Y. (Leksykon Latynskyi // Slavynetskyi Y. Leksikon Latynskyi Ye. Slavynetskogo. Leksykon slaveno-latynskyi Ye. Slavynetskogo ta A. Koretskogo-Satanovskogo (Latin Glossary // Slavynetskyi Y. Latin Glossary by Slavynetskyi Y. Latin-Slavic Dictionary. Slavynetskyi Y. and Koretskyi-Satanovskiy / [Ed. by V. V. Nimchuk]. K.: Naukova dumka, 1973. – P. 423–541. Print.*
13. **Срезн.** (Srezn.) – Sreznevsky I. I. *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo yazyka* (The Materials for a Dictionary of the Old Russian Language). Saint-Petersburg. 1893. T. 1: A–K. 272. Print.
14. **ССМУ** (ССУМ) – *Slovník staroukrainskoi movy XIV–XV st.* (Dictionary of the Old Ukrainian Language XIV–XV st): u 2 t. Kyiv: Naukova Dumka, 1977. T. 1. 630 p. Print.
15. **СУМ** (SUM) – *Slovník ukrainskoi movy*: 11 t. (Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 volumes) Kyiv: Naukova Dumka, 1970–1980. T. 1–11. Print.
16. **Уманець (Umanets)** – Umanets M., Spilka A. *Slovar rosiisko-ukrainskyi.* (Russian-Ukrainian Dictionary). Lviv, 1893–1894. – Vol. 1–2. Print.
17. **УРС** (URS) – *rosiiskiy slovník* (Russian-Ukrainian Dictionary): [in 6 vol.] / AN URSR, Institut movoznavstva im. O. O. Potebnia; chief editor I. M. Kyrychenko; editorial board: T. V. Zaitseva, M. T. Rylyskiy. – Kyiv: Vydavnytsvo AN URSR, 1953–1963. Print.
18. **Ф.** (F.) – Fasmer M. *Etymologichui slovar russkoho yazyka* (Etymological dictionary of the Russian language). Moskva: Progress, 1964–1973. Volume 1–4. Print.

HISTORY OF THE WORD TABLE (CTIV) AS REPRESENTATION OF THE COMMON SLAVIC NAME OF FURNITURE

Liana Naumenko

Department of Journalism, Ukrainian Literature and Culture, University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine

Abstract

Background: Everyday vocabulary can be of particular interest for researchers. Until now, this group of thematic vocabulary is not sufficiently studied in the historical and linguistic aspects. In modern linguistics, specific lexical, semantic and thematic groups of words are widely studied.

Purpose: The purpose of the study is to consider and analyze the lexical items that are part of the lexical and semantic group of names for the table and its parts throughout their functioning in the Ukrainian language (XII–XX centuries).

Results: In this study, we examined the lexical and semantic group of names for table and its parts, and observed the changes in the lexical meaning of the words under consideration. We paid attention to ways of word-forming of

derivatives and diminutive forms from nomens. During the analysis of the investigated material, the etymology of the lexical item *стіл* (table) was considered via various authors' interpretations. We have come to the conclusion that the lexical item *столь* / *столь* (table / table) has the derivative forms: the noun *стольникъ*, the adjective *стольничии*; the adjective *стольний* is derivative of *престол* (throne); the forms *стольць* and the derivative form *стольничикъ* with its derivative forms *стольникъ* / *стольникъ* / *стольник* have Proto-Slavic roots and were recorded in the literary works and dictionaries at all stages of the Ukrainian language historical development. During this time they have undergone changes on the graphic and phonetic levels, and some changes in the nuances of lexical meanings in the word *стіл* (table) (in the modern interpretation, it is not only the name of a particular subject, it may also be a name for the food in general). The noun *стольниця* / *стільниця* (tabletop) is the name of the part of the table. It is provided in the dictionary of modern Ukrainian language, but it is not relevant for general use. Another name of the table part, *столине*, is not preserved in modern Ukrainian literary language.

Discussion: The study of lexical and semantic groups of Ukrainian vocabulary should be continued. The results of this study should be the basis for further linguistic research and systematization.

Key words: historical dialectology of the Ukrainian language, historical lexicology and word formation of the Ukrainian language, lexical meaning, polysemic, diminutive.

Vitae

Liana Naumenko is senior lecturer at Department of Journalism, of Ukrainian Literature and Culture, University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine. Spheres of scientific interests: history of the Ukrainian language, lexicology, topical issues of the culture of communication.

Correspondence: naumenko.liana@gmail.com

Надійшла до редакції 25 березня 2019 року.

Тетяна Петрова

DOI 10.31558/1815-3070.2019.37.3

УДК 811.161.2'374.26

ВИТОКИ Й СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОГРАФІЇ

Укладання словника – підсумок термінографічної роботи щодо опису й кодифікування певної термінології як системи

Віднайдено перші “плоди” української термінографії, відстежено її становлення як науки з методологічною основою, проаналізовано динаміку розвитку засад термінотворення й принципів побудови термінологічних словників, окреслено проблеми сучасної національної термінографії, розглянуто типологічну класифікацію спеціальних словників і визначено її “білі плями”, зокрема вказано на відсутність лексику нового типу – термінологічного словника комбінованого типу.

Ключові слова: термінографія, термінологічний словник, принципи побудови термінологічних словників, типологічна класифікація спеціальних словників, термінологічний словник комбінованого типу.

Створення спеціальних словників має свою історію та специфіку. Лексикографія – найдавніша галузь людства, особливе місце в ній посідає термінографія. Як стверджують дослідники, українська термінологічна лексикографія має понад двохсотлітню історію (Symonenko “Osnovni napryamky rozvytku”). Дослідженню термінографії присвячені праці зарубіжних лінгвістів: С. Гриньова, З. Комарової, В. Щербіна та ін. В українському мовознавстві на сучасному етапі теоретичні засади термінографії розробляють В. Дубічинський, О. Іванова, М. Комова, І. Кочан, Л. Симоненко, Л. Туровська та ін. Незважаючи на те, що відстеження початків і вивчення особливостей становлення української термінографії мовознавці здійснювали неодноразово, усе ж такі ці питання залишаються актуальними й сьогодні.

Мета дослідження – відстежити витoki національної термінографії, показати її досягнення, напрацювання й проблеми; **завдання** – віднайти перші “плоди” української термінографії, відстежити динаміку розвитку засад термінотворення й принципів побудови фахових словників, окреслити проблеми сучасної національної термінографії, розглянути типологічну класифікацію спеціальних словників і визначити її “білі плями”.

Найменування *термінографія*, *термінологічна лексикографія*, а також *спеціальна лексикографія* дослідники вживають як абсолютні синоніми (Комова, “Ukrayins'ka terminohrafiya”). Поняття “термінографія” почали використовувати в 70-х рр. ХХ ст. Ураховуючи вироблені на сьогодні концептуальні лексикографічні парадигми, В. Іващенко зауважує: “Слово *термінографія* має три значення, причому перше і третє варіюються у семантичних відтінках, а саме: 1) розділ лексикографії як наукова дисципліна про складання спеціальних словників; // теорія і практика укладання термінологічних словників; 2) вид практичної діяльності, пов’язаний зі збиранням, систематизацією, фіксацією та описуванням термінологічного матеріалу; 3) сукупність термінологічних довідкових видань як окремої галузі знань, так і мови загалом; // сукупність теоретичних досліджень у цій галузі” (Ivashchenko 142).